

GAAL JÓZSEF «A KIRÁLY LUDASON» C. VÍGJÁTÉKÁNAK FORRÁSAI.

Gaal József a múlt század első felének legkedveltebb színműírói közé tartozott. 91 magyar szerző sorában, kiknek darabjait a Nemzeti Színházban 1837—1867-ig előadták, 77 előadással és 9 darabbal a nyolcadik helyet foglalja el. (L. Bayer József. A magyar drámairodalom történetének ide vonatkozó adatait a Nemz. Szính. eredeti műsora c. fejezetében s a hozzá tartozó Névmutatóban.) Színművei, két komoly drámát kivéve, mind vígjátékok. Bizonyos szívből fakadó, hetyke vidámság, frissen kibuggyanó «vis comica» jellemzi e darabokat, melyek közül a «Peleskei nótárius» nemcsak ma is színen van, hanem a magyar boházatirodalom szinte klasszikus standard-darabjának tekinthető, míg «A király Ludason» c. történeti vígjáték (megj. a «Magyar történeti színművek» c. vállalat III. k. Pest, 1837.) szerencsével vezette be szerzőnk színműírói pályáját. Gaal sikere — ami ritkaságszámba megy — e darabbal kettős volt: akadémiai és színpadi siker egyaránt. A vígjátékot t. i. az akadémia 1836-iki pályázatán «egyes szerencsésebb jelenetei, gondosabb nyelve s helyes dialogjánál fogva s általában, minthogy társainál több szorgalommal készült», dicséretre méltatta. (A M. T. Társ. Évk. Buda, 1838. III. k. 86. l.) E dicsérethez csatlakozott a sajtó is. Toldy ugyan, kinek kevés szóban sokat mondó bírálatát ma is teljességében aláírhatjuk, több kifogást emelt ellene, mindamellett a darabot az akkori repertorium jobbjai köré sorolja. (Figyelmező, 1839. 169—171. l.) Az irodalmi körök dicséretét igazolta a mű színpadi sikere is. Vele fejezték be a budai színészek 1837. márc. 18-án előadásait a Bayer szerint, óriási sikert arattak vele. Jó tulajdonságai a Nemzeti Színház színpadán is fenntartották egy ideig; itt háromszor adták elő u. m. 1837 szept. 9., 1839 szept. 15. és 1842 május 15-én. (Bayer i. h.) Kolozsvárt egyszer-egyszer játszották 1838 és 39-ben. (Ferencki Zoltán, A kolozsvári színészet és színház tört. 516. l.)

Vegyük már most közelebről szemügyre a darabot s részletezzük kissé tartalmát, hogy ezzel további megállapodásainkhoz kiinduló

pontot nyerjünk, megjegyezve, hogy az aláhuzott mozzanatoknak számokkal való megjelölése a későbbi összehasonlítás megkönnyítése és ismétlések kikerülése céljából mutatkozott célszerűnek.

A ludasiak Beatrix nápolyi hercegasszonynak, Mátyás király jegyesének fogadására készülnek, ki Budára utaztában a helységben akar meghálni. Ugyanekkor Pókhasi, városbíró, levelet kap a király íródeákjától, melyben értesíti, hogy a felség álruhában fog jegyesének Ludasig elébe menni. A magisztratus tagjai erre elindulnak, hogy az érkező királyt meglessék és a városházára vigyék. A város korcsmájában találkoznak egy külföldi úttjáról visszatért ifjú nemessel, Lámor Tihamérral, kit a királynak néznek s minden szabadkozása ellenére diadallal a városházára hurcolnak. Mikor azután megérkezik maga az álruhás király s értesül a történetekről, megerősíti a ludasiakat téves hitökben s egyedül maradván Tihamérral, fölfedezi magát előtte, majd megbízza, hogy egész komolysággal viselje tovább is személyét érkezendő jegyesével szemben, kinek így akarja próbára tenni szerelmét; egyuttal a *Beatrix fogadására szintén Ludasra érkezett főuraknak is parancsot ad, hogy az idegen ifjut mindannyian királynak vallják is üdvözlőjek.* [1.] Megérkezik a királyi jegyes, kit a városház termében üdvözölnek az álkirály s a főurak; ezek távoztával a hercegnő s udvarhölgye, Laura, egyedül maradván, megtudjuk, hogy Beatrix akaratából a két hölgy között is szerepcsere történt: a királyt is immár Laura üdvözölte a hercegnő nevében, ki most biztatja udvarhölgyét, hogy bátran vigye tovább szerepét. Ez, mint a fenség királyi személyének kénytelen képviselője, kérdést intéz úrnőjéhez, mily benyomást tett reá jegyesének első látása, mire Beatrix megvallja, hogy *élénk képzelete s a hír, mely tetteit egy világ beszédévé teszi, sokkal ragyogóbb színekkel festették Mátyást, mint valóban találta.* [2.] Laura ítélete azonban egészen más; ő elragadónak lelte Mátyást s *aggódva kérdi a hercegnőtől, nem félti-e tőle királyi jegyesét* [3.], ki ha tetszésből nem is, kötelességből belészerethetne; urnője azonban szerepe folytatására biztatja. Majd a király s jegyese találkoznak egymással. A királyra máris mély benyomást tettek a vélt udvarhölgy lelkes szemei s e jelenet folyamán, *melyben kölcsönösen kikérdezik egymást vélt uruk és urnőjük tulajdonságai felől* [4.], ez a benyomás fokozódik. *«Mennél tovább látom, annál inkább vonz magához»* szól egy ízben félre a király, kinek nemes tüze hasonló érzelmekre lobbantja a hercegnőt is. *«Minden pillanat drágábbá teszi őt előttem.»* [5.] E beszélgetést az álhercegnő megjelenése zavarja meg. Beszédbe ereszkedve Mátyással, a leány alakja oly jelentéktelennek mutatkozik a szellemes Beatrix-szal szemben, hogy a király megütődve sóhajt fel: *«Mily nagy különbség Laura javára!»* E jele-

netnek párja a következő, melyben Tihamér lép föl s *a közte és Laura közt váltott szavak Beatrixnek e megjegyzést adják ajkára: «Inkább vélném troubadournak, mint királynak!»* [6.] A fejlődő vonzalom szikrája Mátyás és Beatrix egy újabb találkozás alkalmából lángra csap. *A király megragadja Beatrix kezét s csókkal borítja azt; a hercegnő egy pillanatra elfelejtkezik magáról, de azután elvonja kezét s kéri a nemes ifjúnak vélt királyt, hogy kerülje őt.* [7.] Mátyás nem tudja mire vélni a leány tartózkodását; de maga is belátva, hogy veszedelmes volna, ha Laura, mint leány udvaránál marad, *elhatározza, hogy megházasítja: a távollét és kötelesség majd elfelejtetik vele.* [8.] A kiválasztott vőlegény Kinizsi; meg is kéri az udvarhölgy kezét, de — természetesen — kosarat kap. Ezek után Mátyás még tanuja egy jelenetnek, melyben *az álkirály és álhercegnő kölcsönösen kérdést intéznek egymáshoz, vajjon nem változtatna-e szerelmükön, ha a korona tündöklése nélkül állunának egymással szemben. Készséggel megnyugtattják egymást eziránt* [9.], de Mátyásnak most már nem marad egyéb hátra a saját maga készíttette kelepceből való kibúvársra, mint hogy véget vet a játéknak, a legközelebbi alkalommal fölfedezi kilétét s alakoskodásáért bocsánatot kér a még mindig jegyesének tartott Laurától. Ez azonban szintén átengedi a királynői széket *a boldog Beatrixnak, («Valóság ez? Ó egek, mily öröm!»)* [10.] ki kijelenti, hogy hasonló okokból ejtette tévedésbe a királyt: a csalás oka a szerelem volt, ez pedig mindent megbocsát. A szerelmesek így egymásra találván, minden jó véget ér. E főcselekvéshez fűződnek még egy epizod számai, mely a városbíró leányának, Ilkának s egy szegénysorsú ifju vitéznek szerelme körül forog. A leányt apja az öreg Fukardihoz akarja erőltetni, a király pártfogása azonban egymáshoz segíti ezt a párt is.

Elemeire bontva darabunkat, észre fogjuk venni, hogy többféle irodalmi hatásnak köszöni létrejöttét. Nyilvánvaló, hogy a vígjátéknak azok a részletei, melyekben a ludasi korlátolt magisztratus Lámor Tihamért királynak nézi, majd az áruhás Mátyás deákot egy kezükbe került levél alapján, mint a király élete ellen összeesküvő cinkost, jutalom és dicsőség reményében el akarja fogni, Kisfaludy Károly «Pártütők»-jére utalnak, melynek mozzanataiba némileg a «Hűség próbájá»-nak főmotivuma is belevegyül, amennyiben az elfogott levéllel Mátyás Tihamér becsületességét akarta próbára tenni. Kisfaludy Károly egy másik vígjátékából, a «Mátyás deák»-ból kölcsönözte Gaal a Barna Gyula és Ilka epizodját, azzal a különbséggel, hogy a Mátyás deákkal hadilábon álló kántor szerepét itt maga a leány apja, Pókhasi bíró, veszi át. Ha ezeket a mellékes vonásokat, melyek a darab testét, mint reá aggatott cicoma veszik körül, le-

hántjuk, a darab voltaképeni tárgyaként egy vígjáték-typus bukkan elő, melyet következőképen jelölhetnénk meg: *egymást nem ismerő jegyesek kölcsönösen jutnak arra a gondolatra, hogy a nekik szánt hitves kiismerése céljából valamely alárendelt helyzetű személlyel szerepet cseréljenek; az alakoskodó párok kényes próbája sikerül: szívèik az álműhában is egymásra találnek.*

Láttuk, hogy a kezdő Gaal darabjának epizodikus elemeit illetőleg mily nagy mértékben támaszkodott jeles elődjére, Kisfaludy Károlyra; egészen természetesen merül fel tehát az a kérdés, vajlon a darab lényegére nézve nem kell-e ahhoz a feltevéshez folyamodnunk, hogy ezt is idegen forrásból merítette. Már Badics Ferencz említi Gaal életrajzában, (64. l.) hogy a darab gondolata nem új, de nem lehet kiérteni szavaiból, hogy oly egyoldalú alakoskodásra gondol-e, minővel pl. Kisfaludy K. «Kérők»-jében s egyebütt is gyakran találkozunk, vagy pedig a dupla, illetőleg négyes alakoskodás e speciális szövevényére, mely «A király Ludason» typusát jellemzi s a quadrille-t juttatja eszünkbe. Megállapíthatjuk, hogy ennek a typusnak alapgondolata sem új Gaalnál. Az az érdekes helyzet, melyen darabja nyugszik, már a XVIII. század elejéről származó több francia vígjátékban felmerül; így pl. Legrand *L'Épreuve réciproque* és *Le galant Coureur* c. darabjaiban, Beauchamp *Le Portrait*-jében, sőt egy *Harni és Périne* c. dán vígjátékban is, melyet Cailhava említ *L'Art de la Comédie* c. munkájának III. k. 217. lapján. (Lásd e darabokra vonatkozólag Larroumet G. jegyzetét Marivaux életrajza 214. l.) A mi szempontunkból e régen feledésbe ment szinpadi termékeket mellőzhetjük, mert nem valószínű, hogy ez irodalmi ritkaságok akár-melyike is forrásául szolgálhatott volna Gaal darabjának. Másképp áll azonban a dolog a XVIII. sz. legnagyobb francia vígjátékírójának, Marivauxnak, *Le Jeu de l'Amour et du Hasard* c. vígjátékával, melyet a kritika szinte egyhangulag szerzője főművének ismer el s mely megjelenése évétől (1734) kezdve egyre növekvő kedveltségnek örvendett Európaszerte s a Théâtre Français-ban ma is műsoron van. A két darab alapgondolatának megegyezését már Vértesy Jenő említette «A magyar romantikus dráma» történetében. (258. l.) Részletes összehasonlítás kedvéért lássuk ennek tartalmi vázlatát is:

Silvia, egy jómódú párisi polgár leánya, kijelenti komornájának, Lisette-nek, hogy nincs kedve atyja kívánságát követve, férjhez menni. Az apa, Orgon, azonban tudatja leányával, hogy kérője, Dorante, egy régi benső barátjának Silvia előtt ismeretlen fia, a házhoz fog érkezni. Teljesen leánya tetszésétől teszi függővé, hogy a házasság létrejőjön-e vagy sem. Silvia arra kéri atyját, hogy Dorante kiismerése céljából egy időre szerepet cserélhessen komornájával. Orgon, ki tudja,

hogy a vőlegény részéről mi van készülöben, beleegyezik leánya tervébe, majd közli fiával Mario-val, ki Silvia szándékáról az imént értesült, Dorante atyjának levelét, melyben ez tudatja vele, hogy fia — jegyese jellemének közelebbi megismerése céljából — inasának képében fog náluk megjelenni, míg az inas gazdája szerepét fogja vállalni. Mario előre örül a kínálkozó tréfának s *fülleszi magában, hogy nem árulja el Silvia előtt Dorante titkát.* [1.]¹ Az utóbbi megjelenik inasa álarcában s Mario, hogy tovább űzze a tréfát, kijelenti, hogy ő tart számot Lisette szívére s megtölt minden bizalmaskodást Bourguignon (ez Dorante inasneve) részéről a leánnyal szemben. Dorante és Silvia egyedül maradnak s *kölcsönösen ki akarják egymást vallatni vélt gazdáik tulajdonságai felől.* [4.] *Silvia megállapítja magában, hogy a fiú nem ostoba s nem sajnálatramélló az a szobaleány, ki felesége lesz; Dorante viszont csudálkozik a komorna finom modorán, mely akármily előkelő hölgynek becsületére válnék. A két ifju teremtés vonzalma egymáshoz akaraturk ellenére fokról-fokra fejlődik. Dorante szellemes válaszai egyre nagyobb álmétkodást keltenek Silviában.* («Dis-moi, qui es-tu, toi qui me parles ainsi.») [5.] — Megérkezik Pasquin, gazdája képében. *Otrombán furcsa fellépése sérti Silvia finom érzését s megvetéssel fordul el tőle.* [2.] («Que le sort est bizarre! Aucun de ces deux hommes n'est à sa place.») [6.] — *Lisette figyelmezteti Orgont, hogy ideje lesz abba hagyni a játékot, mert a vőjelölt komolyan veszi dolgát s ő semmiért sem felelős: most letszik az urfinak, estére az belé fog szeretni, s holnap imádni fogja.* [3.] Organ nevetve biztatja, hogy csak hódítsa meg teljesen. A komorna nem mondatja ezt kétszer magának s a következő jelenetben kacérkodva fogadja az ál-Dorante legyeskedő vallomásait, ki közben belépő urára, helyzetével visszaélve, szentelen göggel támad rá. (Maudit soit la valetaille qui ne saurait nous laisser en repos!) Majd Silvia zavarja meg Pasquin és Lisette szerelmi duóját s a két leány egyedül maradván, az úrnő felszólítja komornáját, hogy kosarazza ki az általa szívből utált kérését. Lisette persze nem hajlandó erre s meggyanusztja Bourguignont, hogy ő rágalmazta el urát a kisasszony előtt. Ez utóbbi Bourguignon védelmére kel s midőn a komorna emiatt gúnyolja, egyre hevesebb lesz megbotránkozása; végre könnyekben törve ki, távozásra szólítja Lisettet. Ekkor lép be Bourguignon s a magához méltónak nem vélt szerelem gyötrelmei közt vergődő Silvia kijelenti neki, hogy ő teljesen közömbös előtte, sem rosszat, sem jót nem kíván neki, se nem

¹ A []-be tett számok «A király Ludason» megfelelő mozzanataira utalnak.

gyűlöli, se nem szereti s most is csupán nagylelkűségből áll vele szóba. *A kétségbeesett Dorante térdre borul előtte s megvallja szerelmét. A megijedt Silvia mindenre kéri, keljen föl [7.]*; biztosítja, hogy nem gyűlöli, hogy szeretné, ha lehetne s Dorante féltetéve minden előítéletét, már-már fölfedezi magát előtte, mikor megjelennek Orgon és Mario s elküldvén az ál-Bourguignont, gonoszúl incselkedni kezdenek a leánnyal, gyönyörködve annak lelki hánykódásaiban s a végsőig feszítve izgalmát. A következő jelenetben Dorante fölfedi kiletét Silviának. A leány azonban, *bár rendkívül boldog («Allons, j'avais grand besoin que ce fût là Dorante.»)* [10.], nem ismerteti meg magát, hanem elhatározza, hogy bátyja segítségével előbb még egy kissé megkínozza jegyesét s ennek féltékenységét fölkeltve, teljes diadalt arat, amennyiben rá akarja bírni, hogy ez, az ő (Silvia) vélt alacsony helyzete ellenére is megkérje kezét. — Mario, mint nővére csínyjének részese, Dorante féltékenységének szítása céljából, megtiltja ennek, hogy Lisette-el érintkezzék: egy Bourgoignon nem lehet az ő vetélytársa. Dorante szemére hányja a vélt Lisettenek, hogy Mario szerelméről nem szólt neki s szomorúan távozik. Silvia rendkívül boldog a dolgok ilyenét fejlődése miatt. Megismerte jegyesének hozzá való mélyeséges szerelmét s kitörő érzéssel fogadkozik atyja és bátyja jelenlétében, hogy örökké hálás lesz Dorante-hoz irányában tanúsított viselkedéséért. — Ezután *Pasquin és Lisette* egy remekül szőtt jelenetben *elárulják egymásnak valódi mivoltukat; de minthogy tényleg vonzódnak egymáshoz, nem busúlnak a megváltozott helyzeten, hanem hűséget fogadnak egymásnak.* [9.] Majd Dorante, ki azt hiszi, hogy a vélt komorna Mariohoz vonzódik, *kijelenti a leánynak, hogy vérző szívvel bár, eltávozik.* [8.] Silviát ez az elhatározás megijeszti s — bár félig rejtett szavakban — megvallja neki, hogy egyedül őt szereti. Dorante ekkor féltreteves minden tekintetet (*Il n'est ni rang, ni naissance, ni fortune, qui ne disparaisse devant une âme comme la tienne!*) s szívével együtt kezét is felajánlja neki. Mario és Orgon kapóra lépnek be; Silvia elragadtatva mondja ez utóbbinak: «Ah atyám. azt akarta, hogy Dorante-é legyek. Van-e nagyobb öröm a világon, mint amellyel leánya engedelmeskedik Önnek?» Dorante ujjong a dolgok ilyenét fordulatán s az egymásra talált szívek boldogan eveznek a házasság révébe.

Végigtekintve a vázlaton, megállapíthatjuk, hogy Marivaux vígjátékával «A király Ludason», melynek cselekvése szintén a hely- és időegység keretében mozog, alaphelyzetére nézve is teljesen megegyezik. Ez lehetne utóvégre annak a véletlennek játéka is, mely a két darabban oly nagy szerepet visz s a melytől a francia író vígjátéka címét is kölcsönözte: Gaal találékony fejében is megszület-

hetett a jegyesek dupla alakoskodásának alapgondolata, de ha erre az alapgondolatra felépült cselekvénynek kiemelt mozzanatait is összehasonlíttjuk a két darabban, bajos lesz ezek megegyezéseit azzal a feltevessel kimagyaráznunk, hogy e motívumok az adott helyzetből természetesen folynak. Ennyi megegyezés, összességében, valószínűbbé teszi, hogy a magyar szerző francia elődjének művét ismerte és felhasználta, mint ahogy Marivaux is ismerte és felhasználta Legrand «Le galant Coureur»-jét, anélkül, hogy akár az egyiket, akár a másikat plágium vádjával kellene illetnünk. Marivaux Legrand hevenyészett vázlatából finom lélekrajzot alkotott, Gaal pedig francia előzójének bájos mesterművét magyar történeti háttérbe helyezve s a magyar vígjátékirás hagyományos elemeivel bővítve, egészében új, önálló darabbá gyúrta át. Egyébként figyelembe kell vennünk azt a körülményt is, hogy arra a fő két különbségre, mely a francia és magyar darab organizmusában észlelhető, maga Gaal mutatott rá, Marivaux említése nélkül, a vígjátékához írt előszóban, hol művészi eljárásáról számot ad. E nyilatkozatok szinte úgy hangzanak, mintha a szerző előre védekezni akarna azon esetleg elhangozható vád ellenében, hogy darabjában francia előzójét másolta. «*Főcélom volt ezen vígjátéknál — mondja — a színi hatás elérése, melynek hiányával vádoltatnak eddig majdnem általánosan színműveink. Elmellőztem mindazt, ami véleményem szerint a vígjátékban szükséges sebes és folyó menetell gátolható, ha talán az olvasó érdekelt, mulatságost lelt volna is bennök.*» Itt van a dolog punctum saliens. Gaal első sorban a színpadi hatásra törekszik, melyet mozgalmassal külső cselekvény segítségével igyekszik elérni, mellőzve minden oly részletezést, mely csupán az olvasó figyelmét köthetné le, míg Marivauxnál, mint tudjuk, a cselekvés bonyolítása mindig másodrendű feladat. A francia vígjáték Racine-jánál, mint őt Brunetiére találóan elnevezte (L. erre vonatkozó fejtegetéseit «Les époques du théâtre français» c. művében és az «Études critiques» 2-ik sorozatában), a szokásos áruhák, félreértések, kellő időben érkezett levelek, leálcazások, szóval a helyzetkomikum kidomborításának ezernyi mesterkedései teljesen másodrendű helyet foglalnak el s a legtöbbször valószínűvé tételükkel sem igen törődik; a vígjátéki helyzet nála csak a lélekállapotok rajzának szolgál kiinduló pontjául. A lélek, különösen a női lélek, bámulatosan mély elenőzője ő; e lélek szinte észrevehetetlen finomságú rezzenései érdekesebbek reá nézve minden színpadi csattanónál s hogy mégis mily vérbeli drámaíró. semmi sem mutatja inkább, mint hogy ez érzésárnyalatokból szőtt, pókháló finomságú csipkeműveket, melyek darabjait alkotják, a közönségre nézve is minden külső drámai bonyodalom vastag gordiusi csomójánál érde-

kesebbé tudja tenni. Állítsuk szembe Gaal imént idézett nyilatkozatával a francia szerző önvallomását, mellyel alkotó munkáját jellemzi: Kirivőbb ellentétet két művészi eljárás között aligha találhatnánk. «Chez mes confrères — mondja — l'amour est en querelle avec tout ce qui l'environne et finit par être heureux malgré les opposants; chez moi, il n'est en querelle qu'avec lui seul, et finit par être heureux malgré lui. Il apprendra dans mes pièces à se défier encore plus des tours qu'il se joue que des pièges qui lui sont tendus par des mains étrangères.» (L. D'Alambert «Éloges»-jaiban az 583. lapon.) Mintha minden szava különösebben a «Le Jeu de l'Amour et du Hasard»-ban követett eljárását jellemezné. Költői concepciója egészen e szavak értelmében állítja elének Silvia és Dorante önmagával küzdő, félnék szerelmét méltatlannak vélt tárgyához, mely ott lappangva lelkük mélyén, eleinte alig érezteti pirkadását, hogy aztán tüze mind jobban és jobban erőre kapva, keresztül törjön a fellegeken s végül diadalmas hajnalhasadásként ragyogja be a szív látóhatárát. Az ébredő szerelem fejlődésének, titkolt örömeinek s ki-ki törő szenvedéseinek ez árnyalatokban gazdag rajza, a mi Gaalunk szemében, ki színpadi hatásokat keres, nyilván csak «gátolható a vígjátékban szükséges sebes és folyó menetelt» s így természetes, hogy nála mindez inkább csupán futólagosan érintve, egy-egy csökevényes mozzanatban mutatkozik. Toldy is céloz erre fönnebb említett bírálatában, kimondva, hogy «a darab könnyű, sebes kézzel, de kissé fölületesen dolgoztatott. A sok meglepő helyzet nincs eléggé kibányázva.»

Gaal előszóbeli észrevételeinek második pontja, mint ő maga mondja, munkája tárgyát illeti. Előre bocsátva azt a megállapítást, hogy nálunk a vígjáték a társasági élet tág terén mozog, sőt Thalia komoly testvére is, elhagyva magas körét, a polgári életbe szállt le pityeregni, kijelenti, hogy a vígjátékot csupán e szűk körbe szorítani lealázása lenne a művészetnek. E nézettől vezéreltetve, tárgyát hazánk történetében kereste: e gyászos eseményekkel tele történet pedig csak egy időszakot mutat, mely tárgyat vígjátékra adhatna. Ezen időszak a népszerű nagy királyé, Hunyadi Mátyásé s bár ő már vígjátékban is hozott színpadra, a szép, a dús kor mintegy magát ajánlá választatására.¹ — Ime a második lényeges különbség, mely Gaal darabját Marivaux-étól elválasztja. Szerzőnk, darabja tárgyát a polgári környezetből, melyben Marivaux-nál mozog, a trón légkörébe

¹ Irodalmunkban 21 eredeti drámai mű hozta színpadra Mátyás alakját. Ezek közül 10 vígjáték. (L. Tolnai Adél, Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai. Budapest, 1911.)

helyezte át¹ s ezt a változtatást bizonyára elég fontosnak tartotta arra, hogy vele művére az önállóság bélyegét nyomja. Egyébként ez a transponálás, a rokokonak a romantikával való felcserélése, melytől vígjátéka színvonalának emelése szempontjából oly sokat várt, korántsem vált annak előnyére. Királyi jegyesek szerepeltetése lett ugyanis oka «A király Ludason» egy szerves hibájának. Míg ugyanis Marivaux polgári jegyese, Dorante, legyőzve álszégyent és aggodalmat s félretéve minden tekintetet, levonhatta lángoló szerelme végkövetkezését s utóvégre is rangján aluli házasságra szánhatta el magát a vélt komornával, Mátyás teljes behódolása a hercegnő vélt udvarhölgyével szemben cleve ki volt zárva s ezzel a darab bonyodalma szákutcába jutott. Ebből a se ki-, se be helyzetből Kinizsi egyébként nagyon ügyes szerepeltetése sem húzhatta ki a szerzőt, ki kénytelen volt a csomót, mint ezt már Toldi is megjegyezte, megoldás helyett kettévágni s a végkifejlést, ahelyett, hogy a darab szövevényéből szükségszerűen állt volna elő, a király akaratával eldönteni. Mátyás elhatározása, hogy immár felfedezi magát s kénytelen-kelletlen nyakába veszi a kikerülhetetlen házasság igáját, annál kínosabb, mert hisz a cselekvény folyamán alkalmá volt meggyőződnie, hogy vélt jegyese, Tihamérba szerelmes s most ezen a veszedelmes tapasztalaton szó nélkül átsurran. Ismét igaza van Toldynak, midőn azt állítja, hogy Mátyás nem eléggé tartalmas, ő nem felsőbb ember, kit megismerünk, mielőtt a szerző mondja.

De Gaal transponálása egy másik tekintetben is kárára vált darabja cselekvényének. El kellett ugyanis miatta ejtenie azt a pikáns ellentétet, mely a két hős érzelemharcá s az ideig-óráig úrrá vedlett inasnép szerelmi csatározása között fennáll. Marivaux az ő Pasquinját, ezt a természetes ésszel megáldott, furfangos fickót, nagyobb kockázat nélkül állíthatta szembe az ő polgári jegyesével s ilyen feltünőbb zökkenő nélkül eshetett meg a csere Silvia és a tűzről pattant, szikrázó elméjű Lisette között is. Annak a kornak gyermekei ők, mikor szinte uralkodó szabály volt a francia színpadon.

¹ Lehet, hogy a milieu ez áthelyezésénél Boieldieu «Párisi János» c. operájának St. Just-tól írt szöveggönyve lebegett szeme előtt, melyben egy francia herceg, hogy jegyesét, Navarrai Klárát, kiismerje, János, párizsi polgár, álruhájában találkozik vele szintén útközben — mint Mátyás és Beatrix — a Pyrénéé-k egy falujában. Ez operát 1835-ben, tehát éppen «A király Ludason» készülése évében, kétszer játszták a budai színészek, az említett helyzeten kívül azonban semmiféle megegyezést nem mutat Gaal vígjátékával. Engem Rakodczay Pál barátom figyelmeztetett e darabra.

hogy az inasnépnek több esze legyen a gazdájánál. Mindaz azonban, a mi bennök paraszti egészségtől duzzadó, jóízűen komikus, nem volt használható Gaal számára. Mátyás király egy Beatrix-szel szembe nem állíthatott maga helyett valami tréfás figurát, teszem udvari bolondját, mint ahogy ez például «Pázmány lovagban» viseli a király képét, hol egy haragtól elkábított s amúgy is kissé korlátolt ember félrevezetéséről van szó; viszont Beatrix méltósága sem szenvedhet akkora csorbát, hogy személyének képviselését valamely szabadszájú, hetyke szobacicus vállalja. Így aztán a csupa fenség- és méltóság-követelte tekinteteknek áldozatul estek Pasquin és Lisette élettől szinte kicsattanó egyéniségei s helyettük Gaalnál Tihamér, a nemes ifjú s Laura, az előkelő udvarhölgy, halvány alakjai állanak, kiknek páros szerelmi jelenetei hangban alig különböznek uraikétól s a szerelem háborgásait felváltó derű helyett inkább egyhanguságot visznek a darabba, mit azután az epizodikus alakok valóban vidám, ötletes komikumával próbál helyrehozni a költő.

Ha eddigi fejtegetéseink legalább is valószínűvé teszik, hogy Gaal «A király Ludason»-t Marivaux «Le Jeu de l'Amour et du Hasard»-jának felhasználásával írta, ez érvelésekkel szemben felmerül az a kétség, vajjon módjában volt-e Gaalnak a Marivaux darabjával egyáltalában megismerkednie. Gróf Csekolics Endre úr szives közlése szerint, kinek Gaal tudvalevőleg nevelője volt, «A király Ludason» szerzője nem tudott franciául beszélni, vajjon értett-e valamit e nyelven, erre a gróf úr nem emlékezik. Gaal egyik fordításának eredetije ugyan francia munka: Mignet F. A. francia forradalomtörténete (a magyar fordítás a «Történeti Könyvtár» c. vállalat V. és VI. kötetekint jelent meg 1845-ben), de az a körülmény, hogy maga Gaal se nem nevezi meg francia eredetijét (csak ennyit mond: fordította Gaal és Mignet nevét elhallgatja), továbbá, hogy szövegének egyes kifejezései után záró jelben német magyarázó szókat csatol, pl. a II. 252. lapon «egyetemes birodalom» (Universalmonarchie); u. o. 253. lapon «a szent szövetség» (die heilige Allianz), arra látszik utalni, hogy ezt a művet is németből fordította. A «Le Jeu de l'Amour et du Hasard» francia eredetijét tehát Gaal alig használta. Másképp áll a lehetőség ennek német fordításai-, illetőleg átdolgozásaival szemben. A németeknél Lessing fellépte óta, tehát még Marivaux életében, kitüntető kedveltségnek örvendett a nagy francia vigjátékíró. A német irodalom XVIII. századbeli reformatora ebben is ellentétes állást foglalt el Gottscheddel szemben. Míg a lipcei Aristarchos súlyosan elítéli a francia író Arlequin szerepeltetése, a Horatius-követelte őt felvonásnak háromra való leszállítása s egyéb eretnekségei miatt, az ifjú Lessingnek ő lesz a vigjátékírás terén vezérsillaga. A stílus elmés

dialektikájú, néha szinte szörszálhasogató mesterét vonzották a francia író rokon tulajdonságai, de vonzotta másrészt a természetes igazságra való törekvése is, mely különösen ennek lélekrajzait jellemzi. Miután Weissevel együtt lefordította Marivaux «Annibal» c. tragédiáját, figyelemre legmértöbb ifjúkori darabját, «Der junge Gelehrte»-t, a «Serment indiscret» nyilvánvaló hatása alatt írja meg, s ha Arlequin szerepeltetései nem is megy el, a «Der Schatz» kivételével, melyben csak férfiak szerepelnek, összes ifjúkori vigjátékaiban fellépő, talpraesett, ármányos szobaleányok alakjait, a Lisette-ket, kiknek mintájára alkotta később a «Barnhelmi Minna» Franciskáját is, nevükkel együtt Marivauxtól vette át. (L. Danzel-Guhrauer Lessing életrajzának Maltzahn-Boxberger-féle kiadását. I. 158. l.) Egyébként Lessing e drámai remekének egész ductusa is Marivaux szellemének bélyegét viseli magán. Hőse, Tellheim, akárcsak Marivaux hősei, nem annyira külső akadályok, mint inkább saját lelke sugallatai ellen küzd, sőt tán nem esalódom, ha a darab egy mozzanatában a «Le Jeu de l'Amour et du Hasard» egyenes hatására vélek ráismerni. Mikor ugyanis Tellheim a királyi leiratot megkapja, immár nem áll semmi az ő és Minna boldogságának útjában; de Minna tovább folytatja kegyetlen játékát s nem bánja meg évődését: hisz e játék szerzi meg neki Tellheim lelki nagyságának s férfias szerelmének egész mélységében való megismerését. («Nein, ich kann es nicht bereuen, mir den Anblick Ihres ganzen Herzens verschafft zu haben.» V. felv. 12. j.). Épp így Marivaux darabjában, hol Silvia, szerelmesének felfedező vallomása után tovább folytatja alakoskodását, majd így nyilatkozik atyja előtt: «Si vous saviez, comme je lui tiendrai compte de ce qu'il fait aujourd'hui pour moi, combien mon cœur gardera le souvenir de l'excès de tendresse qu'il me montre!» stb. (III. felv. 4. jel.)

Marivaux kedveltsége Németországban tovább tart a Lessing utáni időkben is s ha túlzottnak kell is tartanunk Rossel Virgilnek azt az állítását, hogy a Sturm und Drang rajongóinak sikerült ugyan a francia tragikusok hitelét megrontani hazájukban, de Molière, Destouches és Marivaux szinte versenytárs nélkül uralkodnak azontúl is a német színpadon (Histoire des relations littéraires entre la France et l'Allemagne. Paris 1897. 398. l.), annyi bizonyos, hogy a németek továbbra is egyre-másra fordítják és játszik Marivauxt. A «Le Jeu de l'Amour et du Hasard» először Krüger J. Ch. nehézkes fordításában jelent meg «Das Spiel der Liebe und des Zufalls» címen a Sammlung einiger Lustspiele aus dem Französischen des Marivaux» c. gyűjteményében. (Hannover, 1747), Schwan Ch. Fr. az ifju Schiller egyik mannheimi barátjának fordítása, mely Mannheimban jelent

meg harminc évvel később «Die Verkleidung» címmel, a darab színterét Németországba helyezi. Nyelve előzőjénél már jóval modernebb, de az eredeti dialogjának eleveenségét és csinját távolról sem közelíti meg. Sokkal inkább sikerül ez Jünger J. Frigyesnek, kinek átdolgozása «Maske für Maske» címen először 1794-ben jelent meg Lipszében, majd 1795-ben az átdolgozó «Komisches Theater»-jének III. kötetében u. o. — Jördens lexikonja szerint, melynek erre vonatkozó adataim jó részét köszönöm, ez az átdolgozás később még egy Brünneben megjelent «Sammlung deutscher Lustspiele» c. gyűjteményben is bennfoglaltatik. Jünger a cselekvés színhelyét szintén Németországba helyezi át. Orgonból Herr v. Weissenfels, Silviából Antonie, Dorantéból Herr von Sillburg stb. lesz nála. Itt-ott rövidít a szövegen, másutt megtoldja, de a cselekvést lényegében nem változtatja meg. Ez az átdolgozás nagyon előkelő helyet foglal el a bécsi burgszínház műsorában, hol 1792-től 1846-ig hetvenszer kerül színpadra. (Wlassack E. Chronik des k. k. Hofburgtheaters; az 1821-től 1875-ig előadott darabok összefoglaló lajstromában.) Innét veszi át a budai és pesti német játékszín is. Budán először 1802 jun. 6-án adják a németek (l. Kádár Jolán, A budai és pesti német színészet története 1912-ig. Budapest, 1914. 117. l.) s nagy sikert aratván, jó darabig műsoron marad ezután is. Mint az egyetemi könyvtár német színlapgyűjteményéből s az akkori pesti Theatertaschenbuchokból s almanachokból megállapíthattam, «A király Ludason» megjelenésének éve, vagyis 1836 előtt utóljára 1823 jun. 27-én adták a pesti német színházban. E sikerek buzdító hatása alatt fordítja le Jünger átdolgozását magyarra Láng Ádám János «Álorca ellen álorca» címen s fordítása magyar színészeink műsorán 1810-, 11-, 12- és 14-ben szerepel egy-egy előadással. (l. Bayer József, N. J. T. II. k. 388. l.) Nyomatásban nem jelent meg s később sem Budán, sem Pesten nem játszották színészeink sem ezt, sem valamely más darabját Marivauxnak, kit a magyar irodalom és játékszín egyáltalában meglehetősen elhanyagolt. Mikor az akadémia 1831-ben a kassai magyar játékszínre ügyelő nemes abaujvármegyei küldöttség felkérésére körlevélben szólította fel tagjait, hogy fordításaikkal segítsenek a magyar színpad számára műsört teremteni, a fordításra ajánlott 71 mű között 18 francia darab volt, köztük Regnard «Játékos»-a is, de Marivauxtól semmi. Erről szólóban már Bayer is megjegyzi, hogy tán órula sem kellett volna megfeledezni. Sajnálkozásában mi is osztozkodhatunk, annyival inkább, mert a francia vígjátékírodalom e klaszszikus képviselőjének — Láng fennebbi, másodkézből vett s nem is irodalmi céllal készült fordítását leszámítva — nemcsak egyetlen darabját nem bírjuk azóta sem nyelvünkön, hanem vele foglalkozó iro-

dalmunk is mindössze pár lapra szorítkozik,¹ pedig kétségtelen, hogy a kiváló francia vígjátékíró, ki az értékelés sorrendjében mindjárt Molière után következik, diszkrét, nemes művészetével jótékony befolyást gyakorolhatott volna drámairodalmunk fejlődésére, az a jobb értelemben vett «marivaudage» pedig, mely fő műveinek oly kecses díszet kölcsönöz, bizonyára hozzájárult volna szinpadai nyelvünk pallérozásához. Tán említenem sem kell, mily izlésnemesítő iskola lett volna e darabok előadása közönségünkre s színészeinkre egyaránt s mily hálás feladatúl kínálkozott volna egy Silvia, vagy Araminthe (Les fausses Confidences) szerepének alakítása a Nemzeti színház művészi erőinek számára, kik közül e pillanatban önkéntelenül gondolok műintézetünk későbbi gárdájának egyik jeles tagja-, a felejtetetlen Prielle Kornéliára. Nem hiszem, hogy a Théâtre Français legkiválóbb művésznői között akadt volna nálánál hivatottabb tolmácsolója e bájos alakoknak.

E kissé hosszúra nyúlt kitérés után visszatérve Gaalhoz, megállapíthatjuk, hogy 1825-től, vagyis a szerző 14 éves korától fogva, mikor a fővárosba került, 1835-ig, mikor «A király Ludason»-t írja, sem Pesten, sem Budán, akár magyar, akár német színészek előadásában Marivaux darabját nem láthatta, mert a magyar színészek utójára 1814-ben, a németek pedig 1823-ban adták elő. Valószínűnek kell tehát tartanunk, hogy a «Jeu de l'Amour et du Hasard»-t ennek Jünger-féle, akkortájt nagyon kedvelt s nyomtatásban többször megjelent átdolgozásából olvasás útján ismerte s utóvégre az sem lehetetlen, hogy Láng fordításának valamely kézírata jutott kezéhez. Meg kell itt jegyeznünk, hogy Gaal németből fordította Calderon «Zalameai biróját» és «Kísértetet», továbbá Horn és Gerle «Gyámság» c. darabját is. (L. Badics F. Gaal-életrajzát.) Hogy minden tehető ellenvetést elhárítsak, nem hallgathatom el, hogy marad hátra még egy kibuvó abban a föltevésben, hátha Marivaux darabja, illetőleg annak átdolgozása helyett Gaal valamely más német vígjátékot használt,

¹ A lexikonok Marivaux-cikkein kívül *Gärtner Henrik* egy meglehetősen eldugott helyen, a nagyváradi áll. főreáliskola 1889/1890-ki Értesítőjében «A német polgári dráma eredete» c. értekezésének befejezéseül adja M. jellemzését. — *Bayer J.* a magyar drámairodalom történetében Bessenyei «Philosophus»-át méltatva, e végjátéokra Destouches mellett Marivaux hatását is feltételezi. — *Haraszi Gyula* a naturalista regény XVIII. századbéli előzői között említi Marivaux-t, Molière életrajzában pedig ennek követői között. — *Lázár Béla* Bessenyei «Lais»-ának kiadásában idézi a költő néhány sorát. — L. ezenkívül *Faguet Emil* «XVIII. század»-jának magyar fordítását Harasztitól, melyben külön fejezet szól M.-ről. — Azt hiszem, ennyi az egész.

mely a francia vígjátékiró hatása alatt készült. Hogy ilyen is volt, mutatja a Goedeke «Grundriss»-ének IV. k. 35. lapján említett «Die Untröstlichen» c. darab Lemberttől, melyet szerzője egy régiebb Marivaux-féle vígjáték s egy újabb Scribe-féle vaudeville elemeiből tákolt össze. Ez irányban tett kutatásom azonban Gaal darabját illetőleg meddő maradt.

Eredményeimet összefoglalva, valószínűnek kell tehát tartanom, hogy Gaal «A király Ludason» cselekvényének lényeges elemeit Marivaux «Le Jeu de l'Amour et du Hasard» c. vígjátékából kölcsönözte a darab német átdolgozásának közvetítésével s bizonyos, hogy művének e gerincét Kisfaludy K. «Pártütők»-jéből s «Matyás deák»-jából vett motívumokkal egészítette ki.¹

A francia írók szeretik Marivaux költészetét nagy kortársának, Watteaunak, művészetével állítani párhuzamba; életirója, Larroumet, pl. Watteau gyönyörű alkotását, melyet L'Embarquement pour Cythère néven ismerünk, Marivaux drámai művei apotheosisának minősíti. Ha e párhuzam megáll, a mi Gaalunk kisebb igényű munkája csupán az eredeti után készült szerény fametszet szerepét vállalhatja ugyan, de nekünk e kísérlet is kedves, mint Marivaux bájos rokokó-világának úgyszólván egyetlen visszhangja irodalmunkban s ha a Nemzeti Színház, címének megfelelően, az eddiginél komolyabb törekvéssel fogja egyik főfeladatát játékszinünk nemzeti hagyományainak ápolásában keresni, a feltámasztandó darabok sorában könnyen ráakadhat dráma-irodalmunk multjának e sok tekintetben naiv, de tagadhatatlan frissességét máig megőrzött vidám alkotására. A Pont-Biquet és társai sajnálatos kultuszáért pedig nem vezekelhetne méltóbban, mintha Molière mellett Marivauxnak is helyet juttatna klasszikus műsorában.

Budapest.

BINDER JENŐ.

¹ E dolgozatnak társaságunk 1916 okt. 7-ki ülésén történt felolvasása után felszólalt Versényi György tagtársunk, kijelentve, hogy kár «A király Ludason» forrását ily messze, a francia irodalomban keresni, mikor ez a történet mindenestül megtalálható Mednyánszky Alajos «Elbeszélések, regék s legendák a magyar előidőkből» c. könyvében, mely több elbeszélő és drámai műnek szolgált forrásul. Utánna jártam a dolognak s megállapíthatom, hogy Mátyás és Beatrix ludasi kalandja *sem Mednyánszkyban nincs meg*, sem más, Gaalt megelőző munkában nem tudtam nyomára akadni.

B. J.